

gyilkosságok sorozata. Az Osztrák-Magyar Monarchiában az öngyilkosság szinte hallgatólagosan elfogadott megoldás. Pontot tesz a becsületügyekre vagy vélt becsületügyekre, szerelmi bánatokra, érzelmi meghasonlásokra, de nem ez a leggyakoribb ok: a „békésen fejlődő” korszak nyomorúsága, a kilátástalanság, ami a nagy tömegű kivándorlásnak is a megindítója. Zimándi István részletes adatfelvételt közöl erről a szomorú folyamatról is. Idegrendszerbeli megingásairól, hangulatainak feltűnő hullámzásáról és érthetetlen végletességeiről idéz baráti beszámolókat, és ezek az idézetek valóban egyre komorabbnak mutatják utolsó éveit. A híres és sokat idézett levélrészlet kedves barátjához, az Olaszországban tartózkodó nagy orientalistához, Goldziher Ignáchoz, csak egyik pregnáns kifejezése ennek. („A Pincion emlékezzél meg rólam elkárhozottról, ki szívesebben lennék ott egy pinián fenyőtoboz, mint Budapesten reálisiskolai professor.” 447. l.) Panaszkodik, hogy nem sikerül a tudományos pályán előre jutnia. Különösen, ha kettesben marad valamelyik lelkéhez közel álló barátjával, Angyal Dáviddal, Haraszti Gyulával, önti ki lelke keserűségét váratlanul, miután pillanatokkal előbb még vidám, játékos kedvű volt.

Meglehetősen nehéz is eligazodni ezeknek a nyilatkozatoknak az értéken, hiszen ezek később, post mortem történtek. Barátai kutatták az érthetetlen tragédia okát, és emlékezetükből, néha egy kicsit belemagyarázva is, néha feltételezve következtettek bizonyos jelekre. Kiástak egy-egy jelenetet, amelyek

talán magyarázatnak tűnhetett. Az kétségtelen, hogy utolsó éveiben nyugtalan volt, ideges, nem találta helyét. Komolyan beteg volt? Zimándi István közöl egy orvosi véleményt is azokról a tünetekről, a szaggató fejfőrcsőről, a feltűnő szórakozottságról, a hangulatátcsapásokról, látási zavaraira vonatkozó panaszairól, melankóliájáról, érthetetlen elkomorulásairól, diszharmóniájáról, érzelmi labilitásáról. Mindaz, amit az orvosi vélemény kitűnően és tömören összefoglal, már magyarázat lehet egy általános kifáradásra, elkedvetlenedésre, a céltalanság érzésének eluralkodására, különösen, hogy nőtlen volt, és nagyon szeretett édesanyja halála után teljesen magános. De talán még súlyosabb betegség is támadta meg, amelyet természetesen az orvosi vélemény kellő adat hiányában nem regisztrál. A súlyos fejfőrcsök, a látási zavarok, a szórakozottság, a nagyfokú szellemi fáradtság lehetnek valami komolyabb baj tünetei is. Készült valóban az öngyilkosságra vagy a vonaton tört rá ismét a rettenetes fájdalom, és szinte önkívületben követte el tettét? (Erre vall az a helyzet, ahogy rátaláltak?...) Nehéz ezt ma már eldönteni, hiszen még a kortársak is csak találgattak. Mindenesetre Zimándi István minden adatot felkutatott erre vonatkozóan is, mint Péterfy egész életére és a korrall való kapcsolatára. Könyve nélkül elképzelhetetlen a további Péterfy-kutatás. Hozzászámítjuk azonban a kimaradt és a műre vonatkozó fejezeteket is.

Harsányi Zoltán

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI

Újságcikkek, tanulmányok. 9. kötet. Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Bp. 1973. Akadémiai K. 647 l. — 10. kötet. Sajtó alá rendezte Láng József és Vezér Erzsébet. Bp. 1973. Akadémiai K. 599 l. /Ady Endre Összes Művei. Főszerkesztő †Földessy Gyula és Király István./

1. Befejezéséhez közeledik Ady publicisztikájának kritikai kiadása. Majdnem húsz éve, hogy elkezdődött (1. és 2. kötet: 1955), de a névtelen írásokkal kapcsolatos, jogos aggályok majd egy évtizedig késleltették a folytatását. Azután — jó kezekbe kerülve a sajtó alá rendezés tisztje — hirtelen megíromodott a sorozat: 1964-ben a 3. és 4. kötet, 1965-ben az 5., 1966-ban a 6., s 1968-ban ismét kettő, a 7. és 8. kötet látott napvilágot. Öt év után most újból két kötet jelent meg.

A 9. kötet 1907. október 1-től 1909. november 10-ig, a 10. kötet 1910. január 16-tól 1912. december 25-ig tartalmazza Ady cikkei, tanulmányait. A kötetek nagy időhatárai már jelzik az újságírói oeuvre mennyiségi megcsappanását. A hátralevő hét

esztendő termése pedig már elfér egyetlen kötetben: a készülő 11. kötetrel lezárul az Ady-publicisztika szövegkritikai kiadása. Időközben, 1969-ben, megindult a versek; Bustya Endre gyűjtőmunkája egyelőre ugyan nélkülözhetővé teszi a novellák kritikai kiadását, de azért néhány év múlva bizonyára erre is sor kerül.

A publicisztikai írások gyérülése nem Adyn múlt, hanem lehetőségeinek megszűkülésén. A szóban forgó két kötet időhatárai között, 1908 nyarán Ady megvált addigi lapjától, a *Budapesti Naplótól*, s bár a *Nyugat*, majd a *Világ* nyújtott neki némi közlési teret, a folyóirattal és a lappal kapcsolata sohasem volt zavartalan. A *Világ* nem fogadta őt el belső munkatársként, holott Adyt egészen-

ciális érdekek és belső közlési hajlama egyaránt erre szorították volna. Keserű ön-gúnyral nevezi magát 1910 őszén „szegény exújságíróknak” (10 : 97), 1912 őszén, amikor a *Népszavában* publicistaként debütál, „hajléktalannak” (10 : 199); s kevéssel utóbb, amikor már látszik, hogy a *Népszavánál* sem tud már olyan rendszerességgel, napról napra publikálni, mint korábban a debreceni, váradai lapokban, a *Budapesti Naplóban*, „újságtalan újságíróknak” (10 : 205). A *Népszavában* való bemutatkozása, amely egyébként éppen a kritikai kiadás e kötetéből válik az Ady-kutatásban ismertté, mert csodálatos módon a kortársak emlékezetéből kiesett, azért sem vezethetett természetesen közirói tevékenységhez, mert Adyt ekkor már súlyosodó betegsége meggátolta ebben.

2. Ady publicisztikáját ebben az időszakban is az ismert korábbi vonások jellemzik: külsőleg, hogy újságból ír újságot, azaz zömmel nem közvetlen élményt, hanem olvasottat dolgoz föl; itthon főként az ellenfél lapjainak, az *Alkotmány*nak, a *Budapesti Hírlap*nak közleményeiből merít, ezeket glosszázza meg, forgatja ki, vetkőzteti pőrére, fűzi hozzájuk maróan gúnyos, megsemmisítő, olykor szitkozódó megjegyzéseit. Nem csak Párizsban, de Érmindszenten is tud „párizsi jegyzeteket” írni: párizsi újságokból. Szinte már monotonia egymás után, egyvégtében olvasni keserű bírálatait a hazai viszonyok, a nagybirtokosok, nagypapok, a feudalizmusnak behódoló polgárság ellen. Maga is megvallja egy helyt, hogy már „unalmas a papfalás” (10 : 187), de elszánt következetességgel tűz tollhegyre minden szemébe tűnő fonákságot, visszasságot. Eközben sok fáradt, számunkra már érdektelen írás kerül ki tolla alól, de majd mindegyikben akad egy-egy bekezdés, legalább mondat, amely zsenijét fölragyogtatja: pompásan találó, lapidárisan tömör, szinte idézetgyűjteménybe, breviárumba kívánkozó megállapítása. Olykor csodálatosan képes homályos fogalmazásokból kiszippantani a lényegét, s látszólagos túlzással újrafogalmazva kiemelni a jelenség tendenciáját. Ha egy francia lap körmönfontan úgy fogalmaz, hogy „a közügyek összevisszasága Franciaországban százhusz év óta mindig a parlamentáris és választáson alapuló rendszer függvénye volt”, Ady ebből goromba nyíltsággal ezt a tételt szűri le: „Az új hóbert ez a szentencia: Franciaországot a tömegek tették tönkre s a sok szavazás” (9 : 507). Ha a hírt olvassa, hogy a francia püspökök gyűlésre készültek a szegény egyházmegyéek megsegítése végett, ebből ő már az *Egyház* — szorul címmel, a gondolatot ad absurdum vive arról ír, hogy a francia főpapok jajveszékelnék, amiért a nép elhagyja őket, (9 : 248). Egy zarándoklat híreből azt karirozza, hogy a franciák Máriának ajánlották

föl országukat, s mi lesz akkor a magyarok pátrónájával? (9 : 234). *Hol marad Magyarország?* — kérdi 1910 februárjában, amikor a Szajna előntötte a francia fővárost, s a világ részvételével és adományaival szerteszét Párizs segítségére (10 : 31). Vezér Erzsébet nem találta meg a francia lapokban Ady forrását, hol panaszkodhatták a franciák a magyar országgyűlésnek, a hivatalos Magyarország együttérzésének elmaradását (10 : 294). Szerintem nem is találhatta, mert valószínű, hogy ezt Ady találta ki: ő gondolkodott a franciák fejével, ő vette észre ebben a méltánytalanságot, s kárörömmel koppintott ezzel is a francia köztársasággal nem rokonszenvező magyar uralkodó körök fejére. Egy fogalmazásbeli sajátosság is erre vall: „azt kérdeik s kérdezhetik, hol a magyar parlament, a hivatalos Magyarország az ő könnyeivel?” (10 : 32) Nyilvánvalóan a *kérdezhetik* a valóságos állítmány!

Ady nem ismeri a humort. Egy francia tollforgatót elparentálva önmagát is jellemzi: „keselyű ember, aki csak marcangolni tud” (9 : 259). Pozitívumot alig tud fölmutatni, hovatovább már szeretett Párizsából sem. Ez az időszak az, amikor a „két meggyőződésű emberek” közé tartozónak vallja magát, mert rádöbben, hogy a polgári demokrácia vívmányai milyen viszonylagosak. 1909-ben írja: „hat év óta évről évre biztosabban látom, hogy nemcsak a tegnapielőtti, de a tegnapi forradalom is megvénül és hasat ereszt” (9 : 329). 1910-ben így fogalmaz: „Furcsa dolog ez: én — néhányszor már bevallottam — a demokráciát, mai formájában, nem tartom túlságosan gyönyörűnek. De okvetlen és elkerülhetetlen lépésnek a haladás felé, s szükségesebbnek, mint Franciaországnak, mint bármely országnak. Essünk túl rajta, mert túl kell esnünk rajta, s nemigen akad érv a kiméleltre” (10 : 83). Kevéssel utóbb megismétli: „A demokrácia . . . igazán nem hozott boldogságot soha és sehol, de túl kell esni rajta, mint a jámbor himlőn” (10 : 129). „A harmadik köztársaság áldemokráciájáról” (10 : 134) beszél, s megvallja: „Követeljük a legteljesebb demokráciát, ordítjuk az általános, titkos és egyenlő választás-jog elvét becsületesen, mártírosan, holott századokkal nálunk előbbjárt kultúrásadalmak eredményei már elvették titokban minden gusztyunkat” (10 : 138). „Én magam csak fejlődési stációnak szeretem ezt a nagy demokráciát” (10 : 178) — mondja, s a *Népszavában* azt is meghirdeti: „Magyarországon pedig a proletárságnak kell elvégeznie, betöltenie a polgárság szerepét a polgárság helyett, s minden szabadság-kérdést itt úgy szólván a szociáldemokráciának kell megoldania” (10 : 199).

Ezért ostorozza nemcsak a kálvinistákat, akik túlzó keserűsége szerint néha rosszabbak

a pápista főpapoknál; a polgári értelmiséget, amely behódol a hatalomnak; s a francia viszonyokat is, melyek egyre több engedményt tesznek a főúri, főpapireakciónak. Állandó vagdalkozásai olykor olyan túlzásokba is sodorják, amelyek már nem a lényegyet húzzák ki a jelenségéből, hanem tárgyi tévedéshez, elfogultsághoz vezetnek. Honnan veszi pl., hogy Hódmezővásárhely népének vére „vegyített”? (9 : 73) Nyilván csak a fajvédelemmel való szembenállásának túlkompenzálása, a fajta-keveredés eszményítésének elve mondatja ezt vele, csakúgy, mint saját örmény származásának hitét is ez táplálja (9 : 457). A híres mondásának („azért nem érdemes írni, hogy az emberből Kiss József legyen” — 9 : 344) túlzása is nyilvánvaló ma már. De a Mihalovich Ödön, Renan, Pázmány, Eötvös Károly, Arany, Jókai, Mikszáth, Puccini életművéről való egyoldalú álláspontja is ebből a sarkított, az ellenfelek támadásai folytán még inkább megmakacsolt merevségéből született. Noha ez idő tájt már itt-ott — Jókai, Arany, Mikszáth, Gárdonyi kapcsán — kezdett megérettébb lenni.

Hogy a zseni az élet jelentéktelennek látszó apróságai kapcsán is milyen fölismerésekre juthat, időszertiségük miatt két példán mutatom be. Egyik ahogyan a meddő Ady az anyaságról és a gyermekről beszél. „A gyermek, a gyermek, szeretni kell a gyermeket akármilyen, mert a mi folytatásunk” (9 : 83). „A francia commune-nek volt ideje arra, hogy az áldott és lebetegedett asszony sorsáról gondoskodjék. Valaha s valahányszor egy-egy társadalomnak megtisztuló kedve támadt, áhitatosan a gyermek felé, az ő jövője felé fordult” (9 : 121). „Hiszen nem az a fő, hogy nekünk legyen gyermekünk, de hogy legyen gyermek, lehető átvevője a mi lelkeink örökségének” (9 : 328). Mindez természetesen nem gátolja meg abban, hogy ne legyen híve „a gyermek-redukció tudományos és tudatos elvének” (9 : 237), ahogyan ő a mai „családtervezést” nevezte.

Egy másik ilyen apró jelenség, amelyben profétáló tehetsége megmutatkozik, a gépkocsival kapcsolatos. 1907-ben még Párizsban is igen kevés autó szaladozott, de kultusza mögött már Ady meglátta az ellentmondást is: „Az automobil sokasodik, s egyre szorgalmasabban gyilkol az utcákon” (9 : 29). 1909-ben pedig a több mint fél évszázad múltán, a hatvanas-hetvenes években világjelenséggé vált „autós camping” mozgalmat ismeri föl: „Könyvolvasásra persze, hogy még kevesebb lesz az ideje, de viszont olyanféle új szokásokkal, mint a többiek között a sátorozás, sok, szép kárpótlást nyer a mai, boldog, gazdag ember” (9 : 340).

3. Sok új mozzanat világítja meg a mostani kötetekből, részint Ady írásaiból, részint a jegyzetekben idézett, eddig kiadatlan

dokumentumokból Ady és a *Nyugat* viszonyát. Kifelé Ady udvarias gesztussal nyugtázza a folyóirattól kapott nyilvánosságot: „A *Nyugat* című lap, mely végtelenül sok elnézéssel, szinte már engem is megdöbbenő jószággal vállalt magáénak...” (10 : 23). Valójában azonban, s ezt később már nyilvánosan sem leplezi, bármennyire is összeforrott neve a *Nyugattal*, ez a folyóirat sem adta meg neki a független szó korlátlan lehetőségét. 1910 májusában írja a szerkesztőségnek: „ti nem mindenkinek engeditek meg a vélemény-mondást” (10 : 300). Most kiderül, hogy a Fenyő-hagyaték számos kiadatlan Ady-prózát őrzött meg számunkra. *Írók és gazemberek* című cikkében Ady előre hangot ad sejtésének, hogy írását nem közli a folyóirat. „Mondhatnám, hogy a magyar Pimodán második kaputját akarom megírni, ha a *Nyugat* nem bánja, s ha nem lesz muszáj nagyon gyávanak lennem” (9 : 303). A cikk végén ismét: „Ígérem, ha a *Nyugat* meri, én merni fogom elmondani mindazt, amit most már igazán ideje elmondani” (9 : 305). Egy másik kiadatlan írást ezzel a levéllel küldött Osváthoz: „Édes Ernőm, itt küldök egy figyelőt, de erről is biztosan tudom, hogy nem fog megjelenni” (9 : 564). 1910-ben is külön, magában a cikkben ad hangot kérésének, meg ne tagadják írása közlését, noha egyéni érdek a tárgya: „Kérem a *Nyugatot*, szabadon nekem most utoljára személyes dolgaimról álszemérem nélkül és röviden valamit írnom” (10 : 7). Áprilisban benne marad a cikkében a panasz, hogy írásának első változatát nem közölték: „A *Nyugat* kemény lap, s ez az oka, hogy én most második kritikámat írom a Rostand darabjáról: az elsőt ugyanis nem adták ki. Mégis keveset fogok változtatni legelső impresszióim heveségén, mert a sok változtatás hazugság volna” (10 : 43).

„Bizonyos korrál és névvel az ember talán jogcímét vált arra, hogy saját portáján minden dologról tetszése szerint diskuráljon, akár ostobán is” — írja Ady Fenyőnek 1910-ben (10 : 217).

Ám ez még Adynak sem volt lehetséges. Osvát makacs ízlése ellenállt. Illés Endre, aki éppen a 9. és a 10. kötet alapján ezt a kérdést külön vizsgálóra vette, Osvátról így summáz: „a régi ízlés és hit, úgy látszik, búvópatak-ként egyszer-egyszer később is kitörhetett a hegy alól — legalábbis, ahogy Ady prózáját fogadta”. (*Egy legenda csücske*. Népszabadság, 1973. dec. 24.)

4. A tárgyalt időszakban írta Ady számos, már korábbi kiadásokból is jól ismert és híressé vált cikkét, tanulmányát. A 9. kötet tartalmazza e nevezetesebb Ady-írók közül a következőket: *A fekete lobogó*, *Vadászat Pusztaszer körül*, *A magyar Pimodán*, *Mágnások és püspökök uradalma*, *Dózsa György*

szobra, *A duk-duk affér*, *Irodalmi háborgás és szocializmus, Magyar lelkek forradalma, Móricz Zsigmond*. Ez közli a *Nyugat* Ady-számába készült *őnéletrajzát* is. A 10. kötet emlékezetes írásai: *A magyar Pimodán* párdarabja, a *Portus Herculis Monoeci*, *Piros és fekete*, *A két Párizs*, *A forradalmár Petőfi*, *Petőfi nem alkuzik*, *Van-e magyar nyelv?*, *A robbanó ország*, *Strofák a „Buda halálá”-ról*, *Városos Magyarország*, valamint a kötetben itt először közölt Népszava-cikk: *Bejelentés és rövid elmélkedés a magyar polgárságról*.

5. A kötetek műfajilag egységes írásokat tartalmaznak. Talán a [*Különálló noteszlapok*] rinak ki innen; jobb lett volna a korábbi hasonlókkal (5 : 182–201, 8 : 237–240) együtt jegyzetben adni ezeket, hozzákapcsolva valamely olyan íráshoz, amelyhez közik van. Esetleg egy-egy kötet függelékében vagy a 11. kötet végén eltűnését.

6. A kritikai kiadás szabályzata a prózai, kivált a publicisztikai művek kiadására vonatkozóan rugalmas (V. fej. 3. pont). Az Ady kritikai kiadás élt is ezzel a lehetőséggel, olyannyira, hogy főszövegében a mai helyesírási szabályokat követi, az író eredeti helyesírását, ahol erre egyáltalán módja van, tehát kéziratok esetében, csupán jegyzetben közli. Ezt a nyelvész talán sajnálhatja, de az irodalomtörténészt kevésbé zavarja, az átlagos olvasónak pedig megkönnyíti az írásokban való elmélyedést. Mégis sajnálnunk kell itt-ott, főként az idegen szavak és nevek írásmódjában, a régi alak eltűnését. Anakronizmusként hat pl. a *Géroff* átírása *Gerovvá* (9 : 512). A század elején szokásos írásmód volt a *Szarajevó*; Ady is így írta, de a kötetben mai, *Szarajevó* alakban találjuk (9 : 64). Ady nem először használja e kötetekben (9 : 320, 10 : 99) a *keff* (hasismámor) szót; leírta már 1907-ben (8 : 524). Akkor Vezér Erzsébet kijavította Adyt az arab eredetire (*kief*); most azonban változatlanul hagyta. Ady következetesen *Bazell* írt, s ezzel sokkal közelebb állt a mai gyakorlathoz (a Helyesírási Tanácsadó Szótár szerint *Bázel*, s így írja 10 : 251. lapon a jegyzet is!), mint amire javította a sajtó alá rendező: *Basel* (9 : 354). (Egyébként a javítást jelző csillag a cím alatti keltezéshez is dukált volna.)

7. Valami félreértés folytán nem jól alkalmazták a sajtó alá rendezők az időrend elvét. Több helyen azt vallják, hogy a cikkek sorrendjét — állítólag a kritikai kiadás alapelve szerint — az első megjelenés dátuma szabja meg (9 : 386, 580, 10 : 231 stb.). A kritikai kiadás szabályzata szerint azonban „az időrend alapja a mű keletkezési időpontja” (III. fej. 2. pont). Addig nincs is baj, míg hírlapi cikkekről van szó, mert ezek megjelenése — a Párizsban írtakhoz még néhány napot adva — egy-két nappal követte a megírást. A nehézségek a havi folyóiratokban

s hasonlóknban megjelent vagy kéziratban maradt írások elhelyezésekor adódnak. Így pl. a *Magyar lelkek forradalma* (9. kötet 181. szám) című írás helye, minthogy Ady a jegyzet szerint 1908. december vége felé kéziratát átadta Bányai Elemérnek, noha csak az 1909 februárjában megjelent újságíró almanachban látott napvilágot, a mostani 179. sz. írás előtt volna (9 : 580). A 10. kötet 3. sz. *Poéta és publikum* című írásának, minthogy ezt Ady 1909. november 27-én olvasta föl, meg egyenesen az előző, 9. kötetben lett volna a helye! De ugyanígy a 2. írásnak (*Portus Herculis Monoeci*) is, hiszen ennek az első fele — a jegyzet szerint (10 : 250) — még 1909 augusztusában született, s a második fele is legkésőbb az év vége előtt. Az első része meg is jelent még 1909. nov. 1-én, s csupán azért került az egész tanulmány a 10. kötetbe, mert a második része átcúszott a *Nyugat* 1910. jan. 16-i számába. A *Kabos Ede könyve* — szintén a jegyzet szerint (10 : 302) — 1910 februárjában született, mégis jóval később, az apr. 16-i megjelenés szerint van besorolva. Hasonlóan a *Strofák a Chanteclerről*.

8. Az alapszöveg kiválasztása szintén csak a kéziratból is ismert írások kapcsán okozhatott gondot. Ilyen esetekben a sajtó alá rendezők általában nagy körültekintéssel jártak el, nem mechanikusan döntöttek, hanem mérlegelték, lehetett-e Adynak köze a megjelent változathoz, a korrektrúrához. Így például bizonyítják, hogy *A forradalmár Petőfi* főszövege a *Nyugatból* veendő, mert ez egy ponton bővebb a kéziratnál; Ady a cikk megjelenése körüli napokban Pesten volt, s így a javítás minden bizonnyal tőle származik (10 : 314) Kár azonban, hogy a jegyzetanyag fölépítéséből nem világlik ki azonnal, hogy mi a közlés forrása. Pl. a *magyar Pimodán* jegyzete előbb felsorolja a *Nyugat* folytatásos közléseinek lelőhelyeit, új bekezdésben a kéziratokról ad számot, s csak az ezt követő, újabb bekezdésben mondja ki: „Közlésünk alapja a Vallomások és tanulmányok c. 1911-es kiadású kötetben megjelent szöveg” (9 : 446). Jobb az a gyakorlat, amely — a cím után — először a forrását közli: „Kéziratból”. „A *Nyugat* 1909. jan. 26-i számából.” „A Vallomások és tanulmányok (1911) c. kötetből” s így tovább.

A textológia általában nem szereti a kotyvasztott szövegeket; lehetőleg kerülünk kell, hogy az alapszöveget a többi változat ilyen vagy olyan elemeivel vegyítsük. Ady művei esetében a leggyakoribb, hogy az ő következetesen használt *ő-ző* alakjait (fel-föl; felett-fölött stb.) a nyomdászok önkényesen *e-ző* formában szedték. A kritikai kiadás sajtó alá rendezője ezeket igen helyesen minden alkalommal helyreállítja. De egyszerűbb és egyértelműbb volna eljárása, ha ilyenkor a kéziratot tekintené alapszövegnek, s csak

ehhez képest venné figyelembe a megjelent változatok esetleges szerzői módosításait. „Közlésünk általában a Nyugatot követi” — mondja több helyt a *Nyugat* (9 : 467, 607), de pl. a *Tintaszagú szerelem* szövegében a kézirat alapul vétele jobb lett volna. Most az történt, hogy a *Nyugat* szövegét a kézirat alapján javították, de következtelenül. Mert az átvezetett javításokon kívül pl. jobb a kézirat az 1. bek. 14. sorában (*magukramaradtak*); a 3. bek. 14. sorában (kell a névelő) stb. Ugyanílyen bátortalan a megoldás a hasonlóan megmaradt *Önéletrajz* közlésében (9 : 602). Helyes gyakorlatot mutat az *Egy gyöngye kürtöző* és a *Szini Gyula* szövegközlése.

Egyébként a 9. kötet két, a 10. kötet négy írást kéziratból közöl; ezek korábban nem jelentek meg.

9. A kritikai kiadások néhány jó, bevált megoldását sajnálatosan nélkülözzük a jegyzetekben. Így pl. a törlések, javítások jelölésére a különféle zárójeltek takarékosabban használhatók, mint a folytonos szöveges magyarázkodás. A szögletes zárójelnek a szerkesztői megjegyzések elkülönítésére való használata nem szerencsés; ennek mindenkori szerepe a sajtó alá rendezők kiegészítése, szövegjavítása, amint valóban többnyire arra is használják (9 : 386, 10 : 231).

Dicséretes szokásuk a sajtó alá rendezőknek, hogy őszintén, kertelés nélkül megmondják, ha valamit nem tudnak. Ez a szerénység hasznos is, mert nem téveszti meg az olvasót, hogy talán csak elfelejtették a magyarázatot, avagy közismertnek tételeznek föl bizonyos dolgokat; továbbá célt is tűz a további kutatás elé, mit kell még földeríteni. Ugyancsak elismerésre méltó, hogy az idegen, főként francia nyelvű szövegeket magyarul is megadja a jegyzet. E tekintetben talán kissé többet is kapunk a föltétlenül szükségesnél. Néhol a tárgy jelentéktelensége folytán, Ady hírforrását elég volna bibliografikusan megadni. Szintén egy picinyke terjengősségre vezet, ha a jegyzet megismétel olyat, ami a főszövegből kiderül (pl. „Ő tartotta a beszédet . . .” 9 : 417; „olvasható a hír, hogy Vámoson . . .” 9 : 436). Örök gondja a kritikai kiadásoknak, mely idegen szavakat, mely neveket kell vagy nem kell magyarázni. De talán a *diner*-t (9 : 405) vagy XVI. Lajost (10 : 347) mégsem kell, kivált az utóbbit ilyen terjedelemben. Ugyancsak fölösleges idézni ugyanebből a kötetből, tehát a 9. kötet 517. lapján idézni ugyane kötet 95. lapjáról; elég oda utalni. Fölösleges kétszer ugyanazt a szöveget idézni (9 : 571~616). Ellenben nem elegendő magyarázat helyett a korábbi kötetekben megadott magyarázatra utalni: minden kötetnek önmagában kell tartalmaznia a nevek, szavak kielégítő, érdemi magyarázatát. Nem elég tehát, ha Lukáciu László (9 : 420) vagy a már említett *kejf* magyará-

zatáért (10 : 355) a 8. kötethez utasítjuk az olvasót. Röviden meg kell adnunk a megértéshez nélkülözhetetlen fölvilágosítást, s csak többletként hivatkozunk a korábbi előfordulásokra.

Az ezekre való következetes utalás különben az Ady kritikai kiadás egyik legnagyobb eredménye. A sajtó alá rendezők óriási ismeretanyag birtokában bőven ontják az Ady-életmű összefüggéseire világot vető figyelmeztetéseiket. Nincs még Ady-szótár, de ők szinte minden jelentős Ady-szót, motívumot, témát, gondolatcsírat szemmel kísérnek, kimutatják fejlődését, változásait. Csak egy példa: Párizsnak és Athénak összehasonlítása, még ha nem Adytól származó gondolat is, megtalálható egy 1904-ből való cikkében, s most fölbukkan 1908-ban is (9 : 474).

De nemcsak a prózai írások kölcsönhatásait, hanem a versekkel való párhuzamokat is rendre föltárják a jegyzetek. Kár, hogy nincs verscimmutató, mert igen tanulságos volna részint a versek kritikai kiadásának sajtó alá rendezői, részint minden kutató és Ady költészetét tanulmányozó számára, ha összevethetné egy-egy vers valamely motívumát a publicisztikai írásokban is fölbukkanó előzményeivel vagy utóreggészeivel. (Egyáltalán: a mutatókkal nagyon mostohán bánik könyvkiadásunk. A helytörténeti kutatást előbbre vinné, ha az Ady-kötetek helynévmutatót is tartalmaznának. S lehet, hogy meglepőt mondok, de erre is gondolni lehetne már: talán a sorozatot záró kötetben érdemes volna az Ady-publicisztika tárgymutatóját adni. Mennyire megkönnyítené ez az Ady-életmű kutatását, megismertetését!)

A jegyzetek némelyike miniatűr tanulmány. A 9. kötetben megtaláljuk a *Holnap* első kötetének visszhangját (527—564), Ady és Ambrus Zoltán, Ady és a Singer és Wolfner-cég, Ady és a Petőfi Társaság kapcsolatának történetét; Ady temesvári szereplésének visszhangját (610—615); a 10. kötetben Ady és a főváros díjára vonatkozóan — Hegedűs Nándor erről szóló könyvecskéjéhez képest még új — adalékokat, az 1909. nov. 27-i Ady-est visszhangját, a *Jorradalmár Petőfi* c. tanulmány vitáját. Hasznosnak gazdagítja az Adyt körülvevő ellenséges légkör ismeretét az Ady-paródiák bemutatása is (264—272, 479—486).

Csak akkor méltányoljuk eléggé a sajtó alá rendezés nagy munkáját, ha tisztában vagyunk azzal is, hogy a kutatás zsáknak is mennyi erőt, időt raboltak el. „Hónapokra visszamenően átnéztük a Réjane-színház műsorát, de nem találtunk Ibsen-darabot” (9 : 473). „Nem találtuk meg a hírt a francia lapokban” (9 : 494). „A francia lapokban ebben az időpontban nem találtuk nyomát a kongresszusnak” (9 : 521). Egy-egy ilyen mondat rengeteg munkát takar; ezt az áldo-

zatot semmiféle honorárium nem téríti meg az áldozatos sajtó alá rendezőnek.

Akinek különben még arra is van szeme, hogy szová tegye: az Ady emlegette párizsi palotát nemrégiben bontották le (9 : 508); vagy azt, hogy amikor Ady azt írta: Párizsban talán éppen most döntenek Miklós cár sorsa fölött, akkor nem messze tőle ott lakott Párizsban Lenin, s akkor tartották az orosz munkáspárt konferenciáját a francia fővárosban! (9 : 511)

És még önkritikára is telt: Vezér Erzsébet kijavítja a 8. kötet hibás megállapítását: időközben nyilván sajtó szemével látta Servet szobrát a párizsi Montrouge téren (9 : 504).

A jegyzeteknek gazdag, új életrajzi hozadékok is van. Ady itineráriuma az eddiginél is pontosabban áll előttünk (9 : 385, 10 : 230).

10. Nem felelnék meg hivatásomnak, ha e mintaszerűen gondozott kiadáshoz ne adnék — bármi csekély — kiegészítést, helyesbítést, s ne sorolnám föl néhány ponton hiány-érzetemet.

A 9. kötet 427. lapján a „derék, nagy talentumú, neuraszténiás, fiatal újságíró” bizonyára maga Ady. Nem ritka, hogy hasonlóan szól a magáról harmadik személyben (vö. 460). A 441. lapon a 95. sz. jegyzetben a „valószínűleg” bátran elhagyható vagy inkább „nyilvánvalóan” szóval helyettesíthető. A 443. lapon a 96. sz. jegyzetben a *tréfás* inkább ironikussal volna fölcserélhető. 521. lap: én nem tartom Kármán Mórra sértőnek, amit esete kapcsán Ady ír róla; az nem róható föl neki, hogy valamilyen megérdemelt jutalmat elfogadott; a jutalom jellege, a nemesítés, tőle független, s ez nem reá, hanem a feudális társadalomra jellemző. Az 585. lapon szereplő név helyesen Domokos László. (Szerepel a 10. kötetben is, jől.)

A 10. kötet 112. lapján, a *Strófák „Buda halálát”-ról* első bekezdésének vége: vers. Arany-paródia? Travesztia?

*Ezek után pedig kezdjük a strófákat.
Nap hanyatlásánál árny-rövesztő fákat.
Istenkard Aranytól ütést úgyse hint itt,
„kezében acélja: csak acél tudniillik”.*

Szeged úri börtöne voltaképpen nem börtön, hanem államfogház (10 : 184, 516—517). A Vasas Szent Péter utcai hirhedt intézményt Ady is meglakta, s ebben volt Goga is. A 207. lapon Ady világosan egyenlősíti a maga teremtette (?) *Sylvániát* a Szilágysággal; nem indokolt tehát azt mondani, hogy „nem tudjuk, Ady pontosabban mit ért a megjelölés alatt” (423). Petőfi Kecskeméten nem 1842 végén, hanem 1843 elején színészkedett (350). A Garaffa drámatörédekről Mezősi Károly kimutatta, hogy Petőfi nem 1849 júliusában, hanem 1848-ban Pesten írta (353).

A vásárhelyiek folyóiratának *A Jövenőd* a címe (374). Tisza Lajos nem kormánybiztos, hanem királybiztos volt (396). A *Levelek Szent Alajoshoz* jegyzetében közelebbről a nagykárolyi piarista gimnázium *harmadik osztályában*, tehát 1891-ben szerzett élményeiről van szó, nem az alsó négy osztályról (415). Megjegyezném azt is, hogy az „idézett” levelek nyilvánvalóan apokrifok.

Érdesem lett volna Szalay Jánosnak a *Huszdik Században* bőven, de mégsem teljes terjedelmében idézett cikkének az eredeti helyen, a *Délmagyarországról* 1912. január 23-i számában is utánanézni. Itt *Meddő irodalom* címmel jelent meg, s az idézettek kivül is tartalmaz néhány figyelemre méltó megállapítást, egyebek közt a 496. lapon az utolsó két bekezdés közé illesztetűen éppen Adyról ezeket írja:

„Aki meg forradalmat akar, aki kitart; az kénytelen harcolni, az elsősorban *agitáló* író lesz. Ez pedig ember fölött való áldozat. Nagyszerű példa erre Ady Endre élete és költészete, kit lebilincsel az agitáció küzdemele, úgy hogy ereje, szelleme javát az agitáció oltárán áldozta föl, még csak nem is arany borjának... Tragikus sors agitáló költőnek lenni, — amint hogy e világban minden óriási dolog mögött tragikum van. Hisz Ady még az agitálás tüzén át is megiszott, talán az egyetlen élő magyar írónk, aki klasszikus lesz. És még az ő esete is példázta, hogy a magyar tájon a diadal soha nem lesz teljes diadal...”

1912-ből mindenesetre érdekes álláspont ez Adyról, kivált ha tudjuk, hogy írója 1919-ben a Kommunista Magyarországi Pártja szegedi szervezetének elnöke lett!

11. Hol érzek hiányokat? A 9. kötetben érdekelte volna, hogy Ady a színházi beharangozó cikkét minek alapján írta? Talán a főpróbáról? (393). Tolsztoj felesége valóban megírta-e említett naplóját? (405) Justh bukásáról szólva csak sorokkal később tudjuk meg, hogy házelnöki minőségében bukott meg; azt rögtön az elején el kellett volna mondani (414). Előadták-e valóban Debrecenben a török drámát? (417) Hol jelent meg Antal Sándor és Kabos Ede Adyhoz írott, idézett levele? (462) A rutén diákot, Sicynszkit valóban kivégezték? (521) Mi az a szingyula? (107) Van valami köze Szini Gyulához? Az *ősi München* című kéziratnak mi a provenienciája, honnan került a Petőfi Irodalmi Múzeumba? (10 : 417) Szintén a Fenyő-hagyatékából?

Két technikai jellegű hiány: az 533. lapon, bár előbb ott van, hogy „Ady halála után”, mégis a hivatkozásban ki kellett volna tenni az 1919. évszámot. Az 583. lapon pedig kimaradt a hivatkozásból a lapszám.

A hivatkozásokat másutt sem érzem mindig elegendőnek. Az *Elűnt fiatal poeta* c. cikk

kapcsán az ITK 1960. 245. lapján kezdődő dolgozatra, a Dózsa-rokonság kapcsán (488) a Kovalovszky Miklós szerkesztette emlékezőgyűjteményre (1. köt. 78—79), Ady nyomtatásban megjelent első verséről szólva az AEÖV 1. köt. 15. és 232. lapjára, az aradi szerepléssel kapcsolatban (10 : 273) Ficzy Dénes több közleményére, Ady-nak *A Jövendővel* való kapcsolatát illetően (297) pedig a magam másutt (505) idézett írására is érdemes lett volna utalni.

Egy általános elvet is kimondanék itt. Olyan írások idézésekor, amelyeket hírlapi, folyóiratbeli megjelenésük óta gyűjteményes kötetben is kiadtak, hivatkozzunk mind a kettőre, a bibliográfiai gyakorlat szerint lehetőleg egyenlőségjelet téve közéjük. Az eredeti közlésre célszerű hivatkoznunk, hogy az írás születési idejét érzékeltessük; a gyűjteményes kötetre meg azért, mert ebben hozzáférhetőbb, mint a régi újságokban, lapokban, tehát aki utána akar valaminek nézni, esetleg az idézettnél bővebb szövegre kíváncsi, az újabb, a gyűjteményes kiadásban megjelölheti. De ez utóbbira illendő is hivatkozni, hiszen ezek a kötetek sem a rózsabokorban jöttek a világra; akár az Ady-kötetek, fáradságos munkával jöttek létre; gondozójuk erkölcsi jutalma, ha munkájára hivatkoznak.

Ez esetben például a Juhász Gyula *Összes Művei* kritikai kiadására gondolok. Az Ady-kiadás 9. kötetének 561—562. lapján közölt Juhász-írás megtalálható a JGYÖM 5. köt. 298. lapján; az AEÖPM 9 : 563. lapján idézett írás a JGYÖM 7. köt. 68. lapján; az AEÖPM 9 : 576. lapján idézett írás pedig a JGYÖM 5. köt. 307. lapján.

12. Nagyon meggondoltan javítanak a romlott szövegeken. Két nagyszerű példát: a 9. köt. 228. lapján található szövegben Ady Zoláról írja: „Gyűlölte a hazugságot, a társadalmat, a hazafiast, a vallásost, a mindenfélét” (vö. 496). Ezt kitűnő érzékkel így javították: „a társadalmat” stb. A 10. köt. 203. lapján olvasható szövegben eredetileg ez állott: „a fejünk fölött cinkos-kezet fogtak a *cári* örület s a brigantins mindenrekaphatóság” (vö. 560). Ezt megint bravúrosan így javították: „*cézári* örület...” A merésznek tűnő emendáció nagy ismeretre valló, kiváló, meggyőző megokolása pedig így szól: Ady gondolatának semmiféle orosz vonatkozása nincs; a *cári* jelző zavaró, hiszen a cikkben a magyar uralkodó osztályoknak nem a cárizmussal, hanem Béccsel kötött szövetségéről van szó. Ady e cikk megjelenése előtt öt nappal megjelent *Dicsőítő ének parlamentünkhez* című versében — hasonló összefüggésben! — ugyancsak a *cézári* jelzővel találkozunk:

*Hol az Élet ellen összefog
Cézári gógós s magyar úri dőre...*

Sőt, ugyancsak ebben a kötetben, tíz hónappal előbb, Ady ezt is leírja szintén hasonló témában, Tiszáról: „újkori cézársággal...” (10 : 167). Nyilvánvaló tehát a szövegromlás, és meggyőző a javítás.

Mondom: általában. Mégis ebben a vonatkozásban van talán a legtöbb ellenvetésem. S minthogy a textológia egyik arany szabálya, hogy a klasszikus írónak, költőnek minden szava drága nekünk, talán nem fölösleges, hogy különvéleményem közzé tegyem. Újabb Ady-kiadások gondozói vegyék javaslataimat fontolóra, s döntsenek, hogy minél hitelesebb Ady-szövegek váljanak közkincsé.

Először vegyük sorra azokat a helyeket, ahol javítani kellett volna. A 9. kötetben a 90. és 156. lapon a szögletes zárójeles fölkiáltójel helyett szögletes zárójelben a *hold* szót szűrtam volna be: ezer [hold] földért, százhusz [hold] földje. Ugyancsak a 156. lapon a *falusi* helyett a *vidéki* szót javasolnám. (Az eredetiben *zseni* áll; írásképe közelebb áll a javasoltam szóhoz.) A 209. lapon fölülről a 7. sorban *ez* helyett az kellene. (Lehet, hogy nem a *Budapesti Napló*-ban, csak e kiadásban sajtóhiba?) A 268. lapon a csillag utáni 2. sorban *szikos*, helyett *szikés*, a 20. sorban *szolid* helyett *szelíd* kellene. A 345. lapon középtájt a szögletes zárójeles fölkiáltójel helyett csillagos javítást adtam volna: a magyarságnak.

A 10. kötetben a 10. lapon hasonlóan fölkiáltójel helyett javítani kellett volna: hipokritaság. Az 51. lapon — a jegyzet értelmében — Toul városát aggály nélkül ki lehetett volna egészíteni: Toul[on]. A 205. lapon a *fel* szerkesztés kifejezést ki lehetett volna egészíteni: fel[előls] szerkesztés.

Ismét visszautalva a 9. kötetre, nem értek egyet a 35. lap javításával. Az eredetiben *plébánosétól* áll; ezt *plébánosától* alakra javították, holott szerintem *plébánosától* a helyes. A 120. lapon egész sorozat javítani való volna. Most így szól a szöveg: „Németország is megcselekedte tehát előbb, *mint* Franciaország szokott”. Fölkiáltójel helyett így javítanám: *mit* Franciaország szokott. Az *erős* igazmondás is gyanús, de jobbat én sem tudok. Ám a következő mondat megint így volt az eredetiben: „A német módszer pedig az, *amint* ebben a pörben *láttunk*...” Ezt a kiadás így javította: *láttuk*. Holott szerintem így kellett volna: *amit* ebben a pörben láttunk.

Igaz, hogy a mai helyesírás szerint a *meglátniuk* alak a helyes (9 : 253), de az Ady-írások akkori stílusába a *meglátniok* jobban illik. A 258. lapon: „*efféle* eredetű és *jellemű* pénzecske”; javítottam volna *jellegű* alakra. A 260. lapon ezt olvassuk: *a burzsoázi férjes, „tisztességes” asszonyok*. Ezt javította Vezér Erzsébet: *asszonyai*. De érdemes lett volna

teljesebben javítani. Vagy: *a burzsoázia férjes, „tisztességes” asszonyai*. Vagy: *a burzsoázi férjes, „tisztességes” asszonyok*. Nem tudom, a 309. lapon mi szükség volt a szögletes zárójelben a névelőnek a z betűvel való kiegészítésére? Rámutató szócskává akarta tenni Vezér Erzsébet?

Nem csekély az ehhez hasonló, szerintem főlöleges szövegbe nyúlásoknak, helytelen javításoknak a száma. A 362. lapon az eredeti *mókusprádé* szót szükségtelenül egészíti ki *mókusparádé-ra*; a *prádé* népnyelvi alak, Ady egészen bizonyosan szülőföldjéről ismerte, s ha ebben az összetételben nincs is még szótározva, nyilvánvalóan ugyanazt jelenti, mint pl. a majomparádé, azaz a nagy garral hirdetett, de üres látványosság. (Ezt talán meg is lehetett volna magyarázni.) A 10. kötetben a 64. lapon az eredeti (vö. 326) *hozzám-tartozó* — jellegzetesen Ady stílusába illő — jelzőt elszűrkitette a javítás *hozzátartozó-ra*; a 154. lapon az eredeti (vö. 423) *irnívalóm, igazságom* mondatrészt hasonlóan *irnívaló igazságom* jelzős kifejezéssé; az eredeti itt is jellemzőbb Adyra. A 146. lapon szintén főlölegesen bővítették az eredeti *sámítáni* alakot *sámítáni-ra*, a 208. lapon a *gyógyítáni-t gyógyítáni-ra*. Mind a kettő stílusfogás, amellyel Ady máskor is él; pl. az előbbi előfordulást követő második lapon, a 148. lapon is van ilyen szó: *szépítáni*; ezt szerencsére nem javította a szöveg gondozója.

A *Petőfi nem alkuszik* szövegében sem érzem szükségesnek a javítást e két helyen: „De valahova menni kell, Mezőberény nem jó rejtkehely, külföldre menni sok pénz és sok boldogság-hit kellene...” (10 : 94). Ezt most így bővítve olvassuk: „külföldre menni [ehhez]...” Azután: „ő a pillanat-elhatározások hőse, s az a Petőfi, megfizeti az olyan adósságokat is, melyekről versekben adott kötelezvényt” (uo.). Ezt a vonatkozó névmással egészítette ki a sajtó alá rendező, holott szerintem csak a vessző főlöleges Petőfi neve után. A 199. lapon Ady arról beszél, hogy nincs polgárságunk: „A gyöngye és a töredékes is, ami volna, keresi a közös paplant a lateinernéppel...” Ez így teljesen jó, s csak így jó; nem kellett volna a névelő kihagyásával megváltoztatni: „A gyöngye és töredékes is, ami volna...”

Nincs is jelölve, azaz nincs szögletes zárójelbe téve, de a sajtó alá rendező jóvoltából került a szövegbe (az eredetiben sem a kéziratban, sem a *Nyugatban* nincs!) a főlöleges, mert megkettőzött névelő *Ady A magunk szerelme* című kötetének címe előtt (206). Ez a furcsaság, hogy ti. a névelővel kezdődő címek előtt még egy — kisbetűs — névelőt is találunk, a 10. kötet második felének jegyzeteiben is gyakran fölbukkan (az *A fiam bölcsőjénél*, 347; az *A fekete zongora*, 360; Az *A szörnnyűség harc*, 361; az *A minden titkok versei*, 373;

az *A Jövendő*, 488), jelezve, hogy Ady szövegébe is a szöveggondozótól szüremkedett be. Nehogy így kerüljön át újabb kiadásokba is!

Főlölegesen vélem a javítást, mert nem oldja meg ez sem a nyelvtani egyeztetés bizonyos ellentmondását, viszont az eredeti jobban jellemzi Ady stílusát és írás közben fölvillanó gondolatainak, rögtönzésének természetrajzát. Azt írta: „Vannak — talán vagyunk — elképzelhetetlenül, betegül sokan, akik, mivel meg tudjuk látni ezt a pesti... helyzetet...” (212, vö. 569). Ezt most így olvassuk: „tudják látni...”

Javaslatom még, hogy az Adytól pontatlanul idézett klasszikus szövegeket ne a jegyzetben javítsuk ki, hanem a főszövegben, s a jegyzetben a hibás idézetet közöljük. Nevezetesen a 10. kötetben a három hibás Csokonai-idézetet (101—102).

13. Végül néhány vegyes megjegyzést. A jegyzetekben szereplő terjedelmesebb, idézőjel nélküli idézetek nem ütnek el eléggé a sajtó alá rendező saját szövegétől, s ez néhol zavaró. Pl. a 9. kötetben a 402. lapon a második bekezdés olvastán tűnődniöm kellett, hogy ez a *Budapesti Napló* szövege-e vagy Vezér Erzsébeté. Az 523. lap alján véget érő idézetről meg egy darabig azt hinné az olvasó, hogy folytatódik az 524. lapon is, mert itt még az a kicsi hézag is elszikkad, ami másutt — alig észrevehetően — figyelmeztet az idézet végeére.

A kétes hitelűek közül a 220. számút nem érzem Adyénak, de a többi minden bizonnyal az övé.

Ha jól számoltam, a 9. kötetben 37, a 10-ben 17 sajtóhibát találtam. Szerencsére zömmel csak betűkiesést, cserét s hasonlót. Néhány értelemzavarót azonban hadd tegyek szóvá. A 9. kötet 187. lapján az *örök* és a *példaadó* jelzők közé nem kell vessző. A 314. lapon nem *desperádók*, hanem *desperádó* a helyes. A 414. lapon a 37. jegyzetben 1903. nov. 18-ról esik szó, holott — mint a 425. lapon jól szerepel — 1904. nov. 18. a helyes. A 407. lapon a 25. jegyzet első két és fél sora az előző jegyzet végéhez tartozik. Ugyanitt sorvégi betűcserék és kiesések is zavarók. Az 546. lap 2. bekezdés 6. sorának végéről az idézőjel maradt le. A 616. lapon a 215. jegyzetben hibás a keltezés: nem 1970, hanem 1909. a helyes.

A 10. kötet 12. lapján *Szentnek* helyett *Szentek* a jó. A 62. lapon betűkiesés miatt *elé* helyett *el* olvasható. A 115. lapon *helyét* áll a helyes *helyett* helyett(!); a 144. lapon a címben van betűcseré, s a lap alján *sokáig* helyett *sokáig*. A 356. lapon a 37. jegyzetnek az 1. bek. 15—16. sorra utaló szövegrésze azonos, holott a változatoknak el kéne egymástól térniük. Nyilván a kéziratban rövid *i*-vel volt a *Vig* szó. A 368. lapon hibás a *beleándorolni*; a főszöveg szerint helyesen *beleándorodni*. Az 559.

lapon az AEÖPM XI. kötete helyett a IX. értendő.

A jegyzetek stílusa jó, érthető, világos. Csak itt-ott szeplősíti néhány apró pongyoltság (egy fél évi, 60 éves születésnap, házassága felbomlása), germanizmus (képezte, azok szerkesztőjének), fölös idegen szó (osztentative), divatszó (komoly, felerősödnék, kihangsúlyozott, beindulás).

14. A 9. kötetben az Ady-szöveget tartalmazó 375 laphoz 243 lapnyi jegyzet járult,

NÉMETH ANDOR: A SZÉLÉN BEHAJTVA

Válogatott írások. Sajtó alá rendezte Réz Pál, a bevezetőt írta Déry Tibor. Bp. 1973. Magvető K. 779 l.

Németh Andor válogatott műveinek gyűjteménye, amelyet Réz Pál rendezett sajtó alá, régi adósságot törleszt. A vállalkozásoknak abba a sorába tartozik, amely a két világháború közötti polgári demokratikus irodalom olyan elfelejtett képviselőit iktatta vissza az irodalmi köztudatba, mint Zsolt Béla, Komor András, Molnár Ákos vagy Hevesi András. Talán Németh Andort várokozta legtovább az adósságtörlesztésre vállalkozó könyvkiadás, hiszen az elmúlt két évtizedben, *A betű mestere* (1954) című posztumusz regényének megjelenése után, alig írták le nevét, csak Komlós Aladár és Déry Tibor egy-egy rövidebb írása idézte fel különös alakját,¹ és még alapvetőnek tekintett, gyakran idézett életrajzi műve: a *József Attila élete és kora* is a Csillag 1947–48-as füzeteiben várta a kötetben való megjelenést. Németh Andorról, úgy tetszett, megfeledkezett az irodalmi köztudat és a könyvkiadás. Ezért van most különösebb jelentősége annak a testes kötetnek, amely összegyűjtötte az író nevezetesebb szépirodalmi műveit, kritikai tanulmányait, József Attiláról szóló írásait és önéletrajzi feljegyzéseit.

Ha egy író látszólag elfelejtettnek, legendák születnek alakja körül. Németh Andor is így járt; ha csak szűk körben is, legendák tenyészték róla. Mert ha művei nem is voltak hozzáférhetők, azt azért sokan tudták, hogy a modern magyar irodalom számos mesterének: József Attilának, Karinthynek, Kunz Aladárnak, Kassáknak és Dérynek volt benső barátja, bizalmasa, sőt személyes tanácsadója és élőszóbeli kritikusa. S ha az ő írásait kevesen olvasták is, sokan ismerték József Attilának Németh Andorról írott „medáliáját” és Déry Tibor regényét, a *Pesti felhőjatek*ot,

a 10. kötetben 213 laphoz 360 lapnyi. A 10. kötet második felének (az 1910. jún. 10-től megjelent Ady-írásoknak) gondozását, jegyzetelését Láng József végezte. Azt hiszem, a legnagyobb dicséretet akkor mondom az ő munkájáról, ha azt állítom: alig észrevehető a különbség, tartja a Vezér Erzsébet megvalósította színvonalat. Köszönet jár mindkettjüknek áldozatos munkájukért.

Péter László

amelynek hőse: Rác doktor az ő vonásait, karakterét és „legendáját” testesíti meg. Ez a legenda a titokzatos, hallgató író állította előtérbe, aki inkább olvas, mint ír, aki inkább személyes tulajdonságaival, egyéniségének vonzásával és erejével hat, mint alkotásaival. „Ihlete — jellemzi őt Déry Tibor — izgatottabb volt, amikor olvasott, mint amikor írt, a legváltozatosabb forrásokból egyforma hévvel és hozzáértéssel táplálta. Azok közé a nálunk nem ritka tehetségek közé tartozott, akik — ha íróasztalukhoz ülnek — nem tudják kimetszeni magukból teljes ragyogásukat. Németh Andor jóval többet tartalmazott, mint amennyit élete során kiadott magából.” És mások is a szenvedélyes olvasórol, a vonzó és művelt irodalmárról vallanak, akinek irodalomtörténeti szerepe nem annyira saját művei által, mint inkább szuggesztív ráhatásai következtében, a baráti kapcsolatok rejtettebb csatornáin mások művébe érkező gondolatain át érvényesült.

Nos, a válogatott művek megjelenése, ha nem foszlatja is el a legendát, tárgyyszerűbb képet ad a legenda hőseről, s részben magyarázatul szolgál Németh Andor személyiségének valóban kivételes irodalmi hatására. (Ennek a hatásnak: a József Attilával, Déryvel és másokkal való kapcsolatnak a feldolgozása még az irodalomtörténetírás izgalmas feladata lehet.) Első nyeresége azonban talán nem is ez, hanem az, hogy közvetve, az írások mondanivalója és problematikája révén kijelöli Németh Andor irodalomtörténeti helyét. Ezt a helyet különböző tényezők határozzák meg; általuk írható le az a rendszer, amely megszabja Németh Andor szerepét a modern magyar irodalom „térképén”, az eszmetörténeti és művészeti irányzatok között. Lássuk ennek a rendszernek az elemeit:

1. Németh Andor ahhoz a városi (urbánus) polgári irodalomhoz tartozott, amely a polgári radikalizmus ideológiáját képviselte, s a

¹ KOMLÓS Aladár: Németh Andor. Élet és Irodalom 1963. = Táguló irodalom. Bp. 1967. 254–257.

DÉRY Tibor: Németh Andorról. Élet és Irodalom 1970. okt. 31.